

Samenwerkingsverband

*Hoogland-
Indianen*

Handel en wandel van Antonio,
de vos van de Andes.

Lay-out SHI-vrijwilligers

Copyright SHI: 1992

Digitalisering voor Website: 2009

HANDEL EN WANDEL VAN ANTONIO, DE VOS VAN DE: ANDES
J. van Kessel

Reintje de vos, de schavuit uit de middeleeuwse verhalencyclus, is voor velen een oude bekende. Maar toch niet iedereen weet dat hij bij de Hoogland-Indianen van de Andes een broertje heeft dat Antonio heet. Een verschil is dat Antonio springlevend is en dat hij een dagelijkse bedreiging vormt voor de kudde van de lamaherders en voor het kleinvee van de landbouwers. Daarom is hij sinds eeuwen een beruchte figuur geworden in mythologie en rituelen, in legenden en folklore van de Andes.

De vos, en eveneens de andere wilde dieren uit het gebergte als het gordeldier, de guanaco en de struisvogel, gelden als "dieren van de duivel", terwijl de lama, de alpaca, het schaap en alle andere huisdieren "dieren van God" worden genoemd. De vos staat ook bekend als de hond van de *Mallkus*, de berggeesten die het dorp beschermen; en als de hond van de *gentiles*, de v66christelijke bewoners van het gebied. Hij bewaakt hun huizen: de talrijke oude ruïnes en *chullpas* (begraafplaatsen) in de bergen. Florencio Ticuna, getergd door de vossen die keer op keer de lammeren van zijn kudde hadden gestolen, schreeuwde het uit tegen zijn *Mallku*, op een vroege ochtend tijdens zijn eenzame ronde langs de weideplaatsen: "¡Amarra tu perroooo!, bind je hond vast". "Dat helpt soms", vertrouwde hij mij later toe.

Maar Ticuna, als ervaren herder, beschikt ook over andere middelen: hij bouwt stenen vallen, zet klemmen, jaagt met een afgerichte hond, laat vergiftigd vlees in het veld achter en, in geval van een echte plaag, organiseert hij een klopjacht. Als hij een vos vangt, strijkt hij ermee langs de vacht van zijn lammeren, "want de lucht van de vos zal ze beschermen"; of hij verbrandt de huid van de vos in de lamastal, zodat de rooklucht zich aan de wol hecht, en ook dat helpt om de schavuit op een afstand te houden.

In de paartijd - augustus - let de Aymara op het huilen van de vossen. Vit de toon en de "melodie" leidt hij af of de regentijd, en dus de zaaitijd, dat jaar vroeg, of op tijd, of laat zal aanbreken. Welke gewassen hij zal zaaien bepaalt hij mede aan de hand van de onverteerde voedselresten in de uitwerpselen van de vos. De mythe van Cuniraya vertelt immers dat Antonio *watoq*, waarzegger, is en dat hij geheime kennis bezit over de oorzaken van ziekten. Hij geldt ook als onheilsgode en hij kondigt aan wanneer er iemand in de gemeenschap zal sterven. De zwarte kwast aan het uiteinde van zijn staart, *q'aqcha* geheten, is zijn geheime oog en vormt een begeerde fetisj voor mannen die de liefde van een vrouw willen winnen.

Antonio is een wraakzuchtig en gevaarlijk personage. Wanneer een herder zijn welpen doodt, wreekt hij zich op zijn lammeren. Zijn vlees stinkt verschrikkelijk, volgens de Aymara, maar het is een goede remedie tegen tandpijn. Honden zijn zijn ergste vijand: hij vlucht ervoor, maar als dat niet mogelijk is ontketent zich een woest en dodelijk gevecht. Wanneer hij erin slaagt de hond bij de strot te grijpen, laat hij niet meer los. De tanden van een hond die een vos gebeten heeft laten los en vallen uit, zegt men. Over deze listige jager verzekert men ook dat hij de beste honden op een dwaalspoor zet, of dat hij ze tot *compadre* en medeplichtige maakt door ze mee te laten eten van een geroofd lam, waarna de hond zijn beste beschermer en jachtgenoot wordt.

Al deze eigenschappen van de vos worden verklaard in de verhalencyclus over de vos. Een reeks oude mythen waarin de vos optreedt, treft men in een vier eeuwen oude tekst uit Huarochirí. Daarin komt de vos voor als "ziener", die de geheimen kent van een ongeneselijk zieke held, Tamtañanca, en die de sleutel tot zijn genezing bezit.

De "eigenlijke" verklaring voor de onverzoenlijke vijandschap tussen de mens en de vos ligt in een vervloeking van de cultuurgod Cuniraya:

Cuniraya Huiracocha hield ervan zich als bedelaar onder de mensen te begeven, hoewel hij al hun velden en irrigatiekanalen tot leven bracht, kundiger dan welke lokale *huaca*, geest, ook. Hij begeerde een mooie vrouw, Cahuillaca, ook een *huaca*, maar ze wilde niet van hem weten. Daarom bedacht hij een list. Terwijl ze onder een *lúcumaboom* zat te weven, vloog hij, als vogel vermomd, naar de boom, bevruchtte een rijpe *lúcumavrucht* met zijn zaad en liet hem naar beneden vallen. De vrouw at de vrucht op en werd zwanger. Tevergeefs zocht ze naar de vader, maar toen bleek dat het "de bedelaar" was, vluchtte ze boos weg. Cuniraya die haar niet prijs wilde geven, volgde haar spoor. Op zijn tocht ontmoette hij allerlei dieren die hem goede of slechte informatie over Cahuillaca gaven, waarvoor zij beloond werden met een zegen of gestraft met een vloek. Zo ontmoette hij ook de vos die hem zei dat zijn geliefde ver weg was en dat hij haar niet zou inhalen. Daarop antwoordde Cuniraya de vos: "Jijzelf, ook al ben je ver weg, zult door de mensen gehaat worden. Ze zullen je behandelen als een boos en kwaadaardig dier. Als ze je doden, gooien ze je weg, jou, je vlees en je huid, als waardeloze dingen".

Uiteindelijk treft Cuniraya de vrouw aan het strand, maar zij is dan versteend.

Tot op vandaag doen in heel het Andesgebied honderden verhalen over de vos en zijn streken de ronde. Overal worden zijn wandaden verteld, steeds met nieuwe varianten, geestige details, en zelfs niet-Indiaaanse elementen ("Eens ging de vos naar de mis...").

Het blijkt dat de verhalen rond de figuur van de vos (en andere dieren uit het Andes milieu) doorgaans drie functies vervullen: ze zijn onderhoudend, moraliserend en verklarend.

Ze zijn allereerst grappig, geestig en sprankelend, dankzij een boeiende vertelkunst. Door onderzoekers, folkloristen en letterkundigen worden ze terecht gewaardeerd als "mondeline literatuur". Als gevolg hiervan verschijnen er bijna jaarlijks schoolboekjes en verhalenbundels, die overigens niet aan een Indiaanse behoefte maar aan een stedelijke markt beantwoorden.

De meeste verhalen hebben tevens een moraliserende strekking. De schoolboekjes uit de Andeslanden, die soms gebruik maken van deze verhalen, accentueren die strekking tot lering. Soms wordt die moraal wel bijgesteld en aangepast aan de eisen des tijds, maar uit oude teksten als de cyclus van Huarochirí (1607) en uit de huidige Indiaanse verteltrant blijkt dat van ouds een belangrijke functie van de verhalen de ethische normbevestiging is.

De verhalen zijn vaak ook verklarend: ze leggen uit waarom de vos een roodbruine pels heeft, een zwarte snuit en een zwarte punt aan de staart, waarom hij "lijken eet", waarom hij woeste, rotsachtige terreinen bewoont, waarom hij 's nachts jaagt, waarom hij vervolgd wordt, waarom zijn vlees niet wordt gegeten en zijn pels niet wordt gewaardeerd. De mythologische achtergrond wordt meestal bekend geacht, ligt soms ver weg, of is verschoven tot achter de horizon. Enkele voorbeelden:

De vos en de krekel

Antonio komt arrogant voorbij en trapt op de krekel, die in een steenspleet kruipt en de vos de waarheid zegt: "onbeschaamde hongerlijder, lui, vies beest, altijd op zoek naar afval van anderen..." De vos daagt de krekel uit tot oorlog en organiseert zijn leger uit alle dieren "van de duivel". De krekel verzamelt een leger van insecten, dat de vos en de zijnen met steken en beten overwint en achtervolgt tot de vijand in het meer vlucht en verdrinkt.

De vos en de gans

Antonio is afgunstig op haar kuikens met hun rode pootjes, en vraagt de gans hem haar geheim te vertellen. Ze antwoordt: "de oven heet stoken, de welpen op de gloeiende houtskool zetten en de oven een uur lang goed afsluiten", Daarna zwemt ze weg met haar kuikens, tot ze buiten het bereik van de vos is. Die verbrandt intussen haar eigen welpen.

De vos en de condor.

Antonio zag met afgunst hoe Mallku Kuntur - Heer Condor overvloedig lamavlees at, overeenkomstig zijn stand. Hij vlocht een lasso van gras, bond het uiteinde om zijn middel en ving een prachtige lama uit een kudde die daar graasde. Maar het dier rende weg en sleurde de vos mee langs dorens en cactussen, over stenen en rotsen en liet hem daarna liggen, meer dood dan levend.

De moraal is duidelijk. De vos wordt gestraft voor zijn zelfoverschatting, arrogantie, afgunst en ijdelheid. Een interessant mythologisch detail is dat de vos voortdurend stuntelt met keukenvuur en met vrouwen. Huwelijk en voedselbereiding als centraal cultuurgoed van *Akapacha*, onze wereld, is voor hem vreemd terrein. Hij verstoort deze orde, tot zijn eigen schande en schade.

De vos als bondgenoot van de puma.

De puma komt ook in oorlog met de krekel en de vos biedt zich aan als bondgenoot en tussenpersoon. Op zijn missie wordt hij door de insecten gestraft en daarna wreekt hij zich op de puma: met leugen en list levert hij hem uit aan de insecten van het bos.

Dit verhaal leert, dat men met list en intelligentie (zoals de vos) verder komt dan met domme kracht (zoals de puma); maar de eigenlijke winnaar, de meest intelligente, is toch het insectenvolk (waarin de Indiaan een beeld van zichzelf ziet). De volgende legende heeft hetzelfde stramien:

De boer en de puma.

De puma dreigt de ossen van een ploegende (Indiaaanse) boer te verslinden en de vos biedt zijn hulp aan, maar wel tegen "betaling" van een vette ram. Dankzij de listen van de vos ontdoet de boer zich van de puma. Vervolgens zet hij een val voor de vos met de hulp van zijn honden.

In dit laatste voorbeeld is de westerse invloed duidelijk, evenals de Indiaaanse verwerking. Ossen, schapen, honden en de (Egyptische) ploeg maken deel uit van de niet-Indiaaanse landbouwtechniek, die door de Spanjaarden werd ingevoerd. De moraal van het verhaal is: "de bedrieger bedrogen". De boer (hier het zelfportret van de Indiaan die sinds eeuwen van veel kanten wordt bedreigd) blijkt de slimste. De Indiaan vertelt in dit verhaal hoe hij zich handhaaft tegenover zijn belagers (blanken en mestiezen: politici, rechters, grootgrondbezitters, handelaren en clerus) door hen tegen elkaar uit te spelen.

In de Aymara-gemeenschap worden de verhalen verteld met uitgebreide, geestige dialogen, fantasierijke situatieschilderingen en veel humoristische details. De Aymara is allerminst dogmatisch ingesteld wanneer hij bij het vertellen zijn wereldvisie en moraal doorgeeft. Er ontstaan dan ook talloze varianten van dezelfde legende. Een enkele keer worden de verhoudingen zelfs omgekeerd en wint de vos het van de condor. Dat is dan een pikante wending die de speelse Aymara invoert, maar die het principe niet aantast doch relatieveert. Het burleske verhaal dat volgt zet de hiërarchie even andersom en verklaart tevens waarom de condor een kale nek heeft:

De condor, het paard en de vos

De condor had nooit paardevlees gegeten. De vos, belust op wraak, spant een val voor de condor. Hij wekt zijn eetlust door te vertellen dat hij nu een dier heeft gevonden met overvloedige en smakelijke ingewanden, maar moeilijk te vangen. De condor is een eierzuchtige jager en dringt aan. Antonio vertelt hem met verdriet dat deze jacht voor de vos onmogelijk is, maar dat deze buit wel bemachtigd kan worden door de condor, die ervoor gebouwd is. Hij brengt de condor naar het paard en vertelt hem dat hij met kop en snavel onder de staart naar binnen moet dringen om zo het beste deel van het paard te bemachtigen. De condor laat zich verleiden, duikt naar het paard en met een houw van zijn machtige snavel dringt hij met kop en nek naar binnen. Het paard springt op en rent weg, de condor als een zwarte lap achter zich aan sleurend. Na een galop van zeven mijlen werpt het paard de indringer op een eerloze manier terug. Wanneer Antonio hem later terugvindt ligt de deftige condor, half dood en met een kale nek, onder een hoop paardemest en de wraakzuchtige vos geniet van zijn succes.

De condor is in de mythologie en in de legenden doorgaans een belangrijk personage, dat met *Mallku*, Heer, wordt aangesproken. Hij staat in rang dicht bij de *Achachila*, de berggeest, en hij vertegenwoordigt in zekere zin de Zon. Hij is ernstig en streng. Hij gaat deftig gekleed in zijn zwart kostuum met witte das en hij eet alleen de beste delen van prestige-buit zoals de lama. Kortom, hij is een heer van stand en hij behoort tot de *Arajpacha*, de Bovenwereld. De vos is in alle opzichten zijn tegendeel en behoort eigenlijk tot de Onderwereld, *Manqhapacha*. Het voorgaande verhaal is daarom bijzonder "pikant" voor de Aymara.

De vos is vooral dom, eigenwijs, argeloos, lichtgelovig en vraatzuchtig. Hij vangt steeds de straf die voor anderen bedoeld is. Hij heeft altijd pech, ook in zijn romances, die steeds verkeerd aflopen. Hij is een uitdagende pocher en roept zo zijn eigen straf af. Hij is listig, agressief en achterbaks, ijdel en leugenachtig. Hij denkt altijd de slimste te zijn, maar zijn tegenspeler wint doorgaans. Behalve de condor, de krekkel, de gans en de puma vormen ook de struisvogel, de kolibri, de arend, de papegaai, de duif en de kwartel zijn gevleugelde tegenspelers.

Geen dier dat hem niet te grazen neemt. Hij legt het evenzeer af tegen het gordeldier, het konijn, de ezel en het paard, de kavia, de beer, de vicuña, de viscacha, het stinkdier, de ree, de slang, de kikker en de hagedis en vooral tegen de muis. Enkele voorbeelden uit de cyclus van de vos en de muis:

De maisdief

Een boer zet zijn drie zoons in om een maisdief te vangen die zijn veld plundert. De jongste betrapt de muis en bindt hem ter plaatse vast om zijn vader te gaan halen. De vos komt voorbij en ziet toe met leedvermaak, maar de slimme muis zegt: de boer straft mij, omdat ik niet met zijn dochter wil trouwen. Antonio biedt zich aan om zijn plaats in te nemen. De boer verschijnt met een knuppel en begint de vos te slaan, die, wanhopig maar tevergeefs, roept: "Ik zal je dochter trouwen!"

De vuurregen

De vos ontsnapt tenslotte en gaat op zoek naar de muis om hem te verslinden. Hij treft hem bij het graven van een holletje en vraagt nieuwsgierig wat hij daar doet, waarop de muis vertelt dat hij een schuilkelder maakt, omdat het die middag vuur zal regenen. De vos gelooft het en graaft zich ook een hol. Wanneer alleen nog zijn achterste zichtbaar is, geselt de muis hem met een doorntak en roept: "Vlugger!, want de vuurregen begint al". Tenslotte ontdekt de vos dat hij weer beetgenomen is.

De vallende rots

De vos is nijdig en wil de muis definitief straffen. Hij vindt hem, gezeten tegen een rotsblok en vraagt: "Wat doe je daar?". "Pas op, broer, want de rots valt en zal ons allebei verpletteren. Ik kan hem niet meer houden. Neem mijn plaats even in, dan haal ik een paal om hem te stutten". De vos neemt het werk over en blijft tevergeefs wachten op de muis, die weer ontsnapt.

De pappot

De vos ontmoet later de muis op zijn weg en vraagt: "Wat doe je hier?". "Niets, broertje. Ik heb lekkere pap". De vos laat zich uitnodigen en de muis brengt hem's nachts naar de keuken van de boer, waar ze samen de lemen pappot leeg eten. De gulzige vos, die het onderste uit de pot wil hebben, raakt beknelde en kan zijn kop niet meer terugtrekken. Hij vraagt de muis om een steen waartegen hij de pot kan stukslaan en de muis leidt hem naar het bed van de boer. De vos verbrijzelt de pot tegen diens hoofd, zodat hij wordt ontdekt en gestraft, terwijl de muis ontsnapt. De boer verwijt zijn vrouw overspel met Antonio.

Het patroonsfeest

De vos, tot het uiterste gebracht, is vastbesloten de muis te straffen en te verslinden. Hij vindt de muis, maar deze haalt hem over zijn plan nog even uit te stellen, want hij is als *alferez* belast met het aanstaande patroonsfeest. Hij vraagt daarom de vos, die een goede trompettist is, zich te belasten met de muziek. Antonio, behalve een gulzige eter ook een ijdele muzikant, gaat erop in, en de muis brengt hem naar zijn verblijf. Daar sluit hij hem op en steekt de hut in brand. De vos ontkomt nauwelijks en met brandsporen: vandaar zijn roodbruine pels, doorweven met zwarte haren.

De kaas

Later ontmoet de vos de muis aan het meer en dreigt hem weer te verslinden. De muis gaat akkoord, maar vraagt de vos hem eerst te helpen de kaas die hij heeft laten vallen, uit het water te halen. Het is de maan die in het water weerspiegelt, maar de vos gelooft het en begint het meer leeg te drinken, totdat hij barst en sterft.

Het slot, waarbij de vos openbarst, is ook een oud mythologisch element, dat in veel scheppingsverhalen voorkomt en dat verderop nog ter sprake komt. Dat de boer zijn vrouw verdenkt van een verhouding met de vos is evenmin verwonderlijk.

Het is zelfs heel terecht, zoals blijkt uit een merkwaardige reeks verhalen die de vrouwen geldt. De vos tracht hen steeds, onverbeterlijk en tegen alle wetten in, te verleiden. Zijn liefdes met herderinnen zijn echter ook steeds tot mislukken gedoemd en leiden tot zijn eigen schade en schande; zijn inbraken in de huizen van de mensen worden steeds gestraft. Al zijn contacten met de mensenwereld mislukken. Het kan ook niet anders, wanneer men bedenkt dat de vos van oorsprong een Onderwereld-figuur is. Voortdurend overschrijdt hij de grens tussen de mensenwereld en de onderwereld. Dat is ontoelaatbaar. In zijn relatie tot de mensenwereld tracht de vos voortdurend door te dringen tot het allerheiligste, de bron van het leven, de kern van het bestaan: de akker en de kudde; de keuken en de baarmoeder van de vrouw. De symboolwaarde is duidelijk: als figuur uit de *Manqhapacha*, vormt hij de bedreiging voor de huidige bestaansorde. Hij verschijnt daarom ook steeds 's nachts.

De twee herderinnen.

Twee vrouwen woonden afgelegen en eenzaam met hun kudde. Op een avond bezocht hen een elegante, vriendelijke man in een bruin kostuum. Hij had een *bandola* bij zich, een herdersinstrument. De vrouwen lieten hem binnen en waren meteen verliefd op hem. De hele nacht zongen en dansten zij en toen de man tegen de ochtend vertrok gaven ze hem als geschenk elk een ceintuur mee - een uitdrukking van hun gevoelens jegens hem. De vos keerde elke avond terug. De vrouwen vroegen zich af: waarom alleen's nachts? en verzonnen een list om hem tot na zonsopgang vast te houden. Bij het ochtendgloren veranderde de man in een vos, begon te bijten en om zich heen te slaan, en rende weg. Zijn gitaar was plotseling een ezelschouderbot en de beide ceintuurs veranderden in *chillas*, de bekende haarvlokken die de vos sindsdien aan de flanken heeft.

De mislukte bruiloft

Een meisje dat graag vlees at, kreeg bezoek van een jongeman met rode poncho, die haar het hof maakte. Hij kwam elke avond terug en bracht dan vlees voor haar mee. Daarom wilde het meisje hem als bruidegom en ze vroeg hem ten huwelijk. De vos stemde in, beloofde de volgende avond zijn vee naar haar stal te voeren en meteen te trouwen. Zo gebeurde. Maar toen de zwagers tijdens de bruiloft knallers afvuurden - een gebruik bij feesten om boze geesten te verjagen - rende de bruidegom plotseling weg om niet meer terug te komen.

De vastgehaakte penis

De vos maakte een vrouw het hof, terwijl haar man op reis was en sliep elke nacht met haar, tot plotseling op een nacht de man terugkeerde. Zodra zij zijn stem buiten hoorde wilde zij de penis van de vos uit haar schede trekken, maar hij bleef vastzitten als bij een hondecopulatie, zodat de vrouw hem, ten einde raad, afsneed. Terwijl zij haar man begroette, vluchtte de vos bloedend naar buiten. De volgende morgen, bij het waterhalen, werd zij opgewacht door de vos, die haar zijn "oca" (een langwerpige rode tuberkel, volksvoedsel) terugvroeg. Zij weigerde herhaaldelijk, maar na drie dagen, bij het urineren, nam ze hem uit haar schede en gooide hem in de rivier, zodat hij afdreef naar de vos, die verder stroomafwaarts wachtte. Maar tot diens wanhoop kwam juist de schoonmoeder van de vrouw er aan, viste de "oca" uit het water op, om hem te koken. De vos vroeg haar zijn "oca" terug, maar zij weigerde. Ze trachtte tevergeefs hem te koken en te malen. Vervolgens legde ze hem de derde nacht in wol gewikkeld buiten (een onderdeel van de bereiding). Toen greep de vos zijn kans om de penis te heroveren, waste hem en stak hem op zijn plaats. Maar voordat hij goed gehecht was verloor de vos hem weer bij het baden in de rivier: hij liet los en dreef weg. Een gier die het zag, pikte hem op, verslond hem en vloog weg.

De vos is een eeuwige indringer in de *Akapacha*, Onze Wereld(orde). Hij overschrijdt alle mogelijke normen en wetten. Hij wil voedsel eten dat hem niet toekomt (pap, lamavlees); hij gaat onmogelijke relaties aan (*compadre*, echtgenoot, *carguero* - verantwoordelijke voor een patroonsfeest); begeeft zich in de meest eigen en intieme bezigheden van de mensen (de akker en het vee, de rivier en de bron, de keuken en het bed, muziek en dans, het feest en het dagelijks werk, de mis en de maaltijd). Zijn wandaden vormen een agressieve penetratie in de bestaande, heilige en onaantastbare wereldorde: ze bedreigen het bestaan zelf. Die grensoverschrijding is daarom eenvoudigweg ontoelaatbaar en tolerantie is ondenkbaar. Keer op keer moet de vos ervoor betalen.

Hij eindigt geslagen, verbrand, gezeseld, vernederd, verdrinken, gestoken, opengebarsten, geridiculiseerd. Het betreft onaantastbare cosmische normen. Norm-aantasting - dat is in essentie de actie van de vos - brengt de bestaansorde in gevaar, is daarom ontoelaatbaar en wordt meedogenloos afgestraft. De figuur van de vos hoort thuis in de *Manqhapacha*, of, meer precies, in het grensgebied tussen Akapacha en Manqhapacha. Maar hij mag niet doordringen in deze wereld. In heel zijn handel en wandel is hij een slinkse grensoverschrijder. De bedoeling van de verhalen van de vos is het die grenzen tussen *Manqhapacha* en *Akapacha*, tussen Wanorde en Orde, tussen Goed en Kwaad, duidelijk te stellen. De bestaande wereldorde vindt zijn oorsprong in *Arajpacha*, de Bovenwereld. De gier die de penis van de vos verslindt lijkt een definitieve terugwijzing en afstraffing te vertolken.

Het verhaal van de reis van de Vos naar de Arajpacha, de Bovenwereld, verklaart zijn positie in de wereldorde verder:

Het hemels feestmaal

De vos had gehoord dat er in de hemel, Arajpacha, een feest zou zijn, met mooie vrouwen en overvloedig voedsel. Hij wilde erheen en vroeg de condor hem mee te nemen. Deze stemde toe, nadat hij de vos vermaand had zich behoorlijk te gedragen en geen botten af te knagen (deze worden immers bij een offermaal ritueel begraven). Beiden gingen ze naar de hemel, naar de mis, en genoten vervolgens van muziek en dans, van overvloedig voedsel en drank. De vos at zich vol met alle hemelse vruchten en zaden, maar hij vergat de aanwijzingen van de condor. Hij knaagde botten af en misdroeg zich in alle opzichten. De condor was boos, omdat hij te schande was gezet en reisde alleen terug naar de aarde. (In een andere versie: Toen het tijd werd om terug te keren drong de condor herhaaldelijk aan te vertrekken, maar de vos antwoordde steeds: "nog even", zodat de condor alleen vertrok). Tenslotte vlocht de vos, op suggestie van een engel, een koord van gras en daalde daarlangs af naar de aarde. Onderweg zag hij een papegaai die hij uitschold en bedreigde: "Papegaai, aardappel-tong, papegaai *chufio-tong*, ik maak je dood". De papegaai werd kwaad en pikte het koord door.

De vos viel als een steen naar beneden en riep: "Span dekens uit, ik kom uit de hemel", maar niemand reageerde, zodat hij te pletter viel. Hij barstte open en alle zaden uit de hemel verspreidden zich. Zo ontstonden, alle gewassen en vruchtbomen op aarde.

Dit verhaal biedt de gelegenheid de vos met zijn handel en wandel in het oorspronkelijke Indiaaanse wereldbeeld te plaatsen en te interpreteren. De begrippen *Araj* - *Aka* - *Manqhapacha*, worden in christelijke context gewoonlijk vertaald als hemel, aarde, hel, maar oorspronkelijk, en in de context van de oude vosseverhalen, hebben ze een genuanceerde betekenis.

Arajpacha is het domein van *Tata Inti* en *Mama Quilla* - Vader Zon en Moeder Maan - en de sterren. Ook de cultuurgoden, als *Cuniraya Wiracocha*, en de overleden voorouders verblijven er. De huidige wereldorde: cultuur, techniek, godsdienst en moraal, vinden er hun oorsprong, hun garantie en hun sanctie. De rechtsorde van de Inca, de zoon van de zon, was er verankerd. Na de Spaanse verovering werd het christelijk pantheon hieraan toegevoegd - God, Christus, Maria, de Maagden, de Heiligen en de Engelen - maar niet, dan na eerst te zijn "geandiniseerd". Ze hebben veel functies van de Andesgoden overgenomen en vaak betekenen ze een nieuwe naam voor oude goden. De nieuwe, christelijke, rechtsorde is ook in de *Arajpacha* verankerd. Kortom, *Arajpacha* was, en is, het domein van het betamelijke, het recht, het goede.

Akapacha, onze wereld hier, is geordend en gecultiveerd vanuit en naar het voorbeeld van - de *Arajpacha*. Maar onze wereld vindt toch zijn natuurlijke oorsprong in *Pachamama* - Moeder Aarde, Moeder Natuur. Het is een wereld van levende dingen, die allemaal tot het lichaam van Moeder Aarde behoren, of door haar gebaard zijn, en worden. De dingen leven echt en staan met elkaar in relatie. De mens is niet hun eigenaar, maar hun medeschepsel, hun broer, en het is voor hem van levensbelang, hun taal en hun boodschap te verstaan. De dingen zijn immers meer dan wat ze aan de buitenkant lijken. Vandaar de aandacht van de Aymara voor de natuursymboliek, maar ook zijn aanleg voor bijgelovige angst. De cultuurgoden, met name *Wiracocha*, verschenen en hebben de *Akapacha* geordend naar het voorbeeld van de *Arajpacha*. Ze hebben de mensen de landbouw, het huwelijk, de muziek, kortom de cultuur gebracht.

Manqhapacha is het domein van de overwonnen goden uit eerdere tijden: de vis, de slang, de demonen. De christelijke missionarissen hebben er daarom de duivel, de *condenados*, verdoemden, en de oude Indiaaanse afgoden willen plaatsen, maar zijn daarin slechts ten dele geslaagd. De elementen uit *Manqhapacha* vormen de bedreiging voor de bestaande wereldorde en de bron van alle subversiviteit. *Manqhapacha* is daarom het domein van alle onrecht en onbetamelijkheid. Maar tevens is het de mogelijkheid van een nieuwe wereldorde die zou kunnen ontstaan uit een wereldcatastrofe. Te denken valt ook aan de mythe van Inkarrí - koning Inca zal terugkeren - en aan die van Pachacuti, de wereldomwentelaar.

De verhouding *Araj - Manqha - Akapacha* is die van: Vader - Oudste Zoon (*Tayna*) - Jongste Zoon (*Puchu*; ego), waar de oudste zoon - de toekomstige troonopvolger - zich tussen Vader en Ego in tracht te dringen, tussen traditie en bestaan, tussen overledenen en levenden. Hij probeert de vaderlijke macht (voortijdig) over te nemen, de Vader te boycotten en Ego te chanteren. Om te overleven, moet Ego als jongere broer - *Sullca* - rekening houden met zijn oudere broer - *Hilata* -, zonder de Vader te beledigen. De uitdrukking: "*estar bien con dios y con el diablo*" is tekenend voor deze opstelling: "goede relaties hebben met god en de duivel". Het is van belang de relaties tussen *Araj - Aca - Manqhapacha* te bewaken. Doel is, verbinding te houden, maar tevens de juiste afstand te bewaren. De verbinding tussen *Arajpacha* en *Akapacha* wordt vooral onderhouden door *Illapu*, de Bliksem en de *yatiri*, de wijze. De contactfiguur tussen *Manqhapacha* en *Akapacha* is - behalve de *laika*, de tovenaars - de vos Antonio.

Het verhaal van de hemelreis markeert verschillende grensoverschrijdingen en overgangen van de vos langs een verticale as: van de aarde naar de hemel, waar hij zich op vreemd terrein begeeft en waar hij zich niet weet te gedragen. Hij tast er de hemelse orde aan. Ook de overgang van de hemel naar de aarde, waar hij zijn entree maakt met beledigingen, bedreigingen en wangedrag. Een andere overgang die de vos markeert is die van natuur naar cultuur, van verzameleconomie naar landbouweconomie. Zijn wangedrag brengt hem straf en vernietiging. Het brengt ook - hoewel zijns ondanks - zegen voor de mensen: de landbouw (en in een andere versie: het vuur). Zijn opzet is het zoals steeds, chaos te brengen in de gevestigde orde. In het algemeen vertolken de verhalen van de vos een agrarische ideologie. De dieren die optreden in de verhalen van de vos behoren doorgaans tot de *Akapacha*, dat is een agrarische wereld, en ze worden steeds aangevallen door de vos. De symboliek van de verhalen toont ook hoe de *Akapacha* zich tegen deze agressie kan verweren: door het evenwicht tussen *Arajpacha* en *Akapacha* zorgvuldig te bewaren. De mensenwereld is voortdurend in gevaar. "De continuïteit van het leven wordt steeds bedreigd, maar wordt gegarandeerd door het in stand houden van juiste afstanden en van grenzen met duidelijk gemarkeerde overgangen, die men niet mag laten vervagen, verstoren of verwoesten" (aldus Schramm).

De verhalen van "Antonio de vos" strekken sinds vele eeuwen tot lering en vermaak. Hij opereert tussen hemel en aarde, tussen Vader en Ego. In de Indiaanse samenleving die eigenlijk een schriftloze is, speelt zijn duistere figuur een belangrijke rol. Men kan beweren dat de Indiaan - herder of landbouwer - zijn kennis van het milieu en zijn techniek voor een deel via het mechanisme van deze vertelkunst verkrijgt en doorgeeft. De mondelinge traditie, die behalve mythen en legenden, ook daarmee samenhangende gebruiken, ceremonies en feesten omvat, heeft als functie kennis en techniek, wereldvisie en ethiek te bewaren en door te geven aan de nieuwe generatie.